

'Transjordanië', uit het Josephus-deel, *Rijmb.* p. 790,11-795,6 (vs. 33,296-33,511).

11. Van Dalen-Oskam 2012, 2014, 2015.
12. Op het sperwerprobleem, dat in een andere vorm speelt in handschrift M, wordt verder ingegaan in Van Dalen-Oskam & Meuwese 2003.
13. We hebben gebruik gemaakt van het Stylo Package voor R, versie 0.6.3, Eder e.a., 2013. In de eerdere publicaties is van andere software gebruik gemaakt, maar de resultaten met Stylo komen overeen met de eerdere resultaten.
14. Lourdaux & Haverals 1978, p. 184; Lievens 1992.
15. Beide eenheden zijn door een aparte hand gekopieerd. Het *Rijmbijbel*-gedeelte bevat aanwijzingen voor meerdere handen. Zie ook Deschamps & Mulder (2000), p. 1.
16. Het gaat hier om schrijffouten en niet om afwijkingen wat betreft de inhoud.
17. Lourdaux & Haverals 1978, p. 104.
18. Lourdaux & Haverals 1978, p. XIII.
19. Lourdaux & Haverals 1978, p. 132 en 177.
20. Lourdaux & Haverals 1978, p. 142.
21. Lourdaux & Haverals 1978, p. 105.
22. Lourdaux & Haverals 1978, p. 133.
23. Het zijn episodes die terug te vinden zouden moeten zijn in hoofdstuk 12 en hoofdstuk 15 van het Bijbelboek Judit, en caput I van het boek Judit in de *Historia Scholastica*. Zie voor een online transcriptie-in-progress van Comestors werk (onder het kopje *Praefatio*) https://la.wikisource.org/wiki/Historia_Scholastica/Judith.

D'Eere en heerlickheyd Christi in allen

Het onuitgegeven manuscript van predikant Nathanael de Pape (1686)

Rindert Jagersma

Hetgeen egodocumenten in handschriftvorm verhullen kan van net zo veel waarde zijn als wat ze onthullen.¹ Terloopse opmerkingen kunnen vermoedens staven en geheimen prijsgeven, maar evengoed nieuwe vragen oproepen. Dit is ook het geval bij het manuscript dat de predikant Nathanael de Pape (?-1688) in 1686 schreef, waarin hij terugkeek op een roerig leven. De Zeeuwse De Pape was in 1662 naar Indië vertrokken en verbleef daar tot aan zijn dood in 1688. In Indië viel hij echter op door zijn wangedrag en ook in Batavia wist men niet zo goed wat men met hem aan moest. In 1686 voelde De Pape zijn einde naderen. Het manuscript dat hij in Batavia schreef is dan voor een deel een terugblik op zijn leven. Hoewel De Pape het werk gereed had gemaakt voor de drukpers, werd publicatie door de kerkenraad verboden.² Niet voor het eerst: ook in 1682 had de kerkenraad in Batavia ten strengste een manuscript van de predikant verboden dat zonder hun toestemming toch in de drukkerij was beland.

D'Eere en heerlickheyd Christi in allen

Het handschrift dat zich vandaag de dag in het Amsterdamse Stadsarchief bevindt, kreeg van De Pape de titel *D'Eere en heerlickheyd Christi in allen* mee.³ Het handelt over de rol van de gereformeerde kerk in Nederlands-Indië. De korte notities hierover werden door De Pape gestaafd met talloze Bijbelcitaties. Het werk is in perkament gebonden en nog in goede, originele staat. Vermoedelijk is de tekst van een notitieboek overgeschreven, daar het aantal doorhalingen te laag is om een kladversie te zijn. Deze versie was dusdanig gereed dat het manuscript (eventueel) in één keer door zou kunnen naar een drukker. Het strooizand is nog voelbaar. Er zijn 56 beschreven pagina's, inclusief een titelpagina, voorrede, opdracht en inhoudsopgave. (Kant)lijnen waren getrokken om de tekst mooi uit te lijnen. Het werk heeft de drukkerij echter nooit bereikt.

Mogelijk zijn de werken van De Pape via de classis van Walcheren bij de classis van Amsterdam terecht gekomen.⁴ In 1682 had De Pape geprobeerd

een boekwerkje te publiceren waarin het Nieuwe Testament in een vraag- en antwoordvorm (in zowel het Nederlands als in het Portugees) werd behandeld. Zonder de vereiste toestemming van de kerkenraad had hij het werk laten drukken.⁵ De kerkenraad in Batavia greep echter direct in. Op 9 juni 1682 werd in het dagelijkse journaal van Batavia beschreven dat de kerkenraad besloten had 'Het onder den druck gebrachte traktaatje van dominee Nathaniël de Pape raakende de substantie van het Nieuwe Testament te laten supprimeren.' Over het werk, getypeerd als 'korten inhoud van het nieuwe Testament uit nederduijts en Portugees door (...) Nathanael de pape te samengesteld' werd 'verstaan den druck daarvan niet alleen te laten Supprimeren maar oock den drucker door den fiscaal van India calangeeren omdat het selve sonder voorkennisse van d'H:^{te} pieter pauwe⁶ (...) onder de pers heeft gebracht.'⁷ De Pape had zich daarna tot de classis van Walcheren gewend en het boek bij hen aangeboden. De kerkenraad van Batavia stuurde op 18 december 1688 zelfs nog een brief naar de classis van Amsterdam om een eventuele druk te verhinderen. De Pape zelf was echter in juni van dat jaar in Batavia al overleden.⁸

Nathanael de Pape

Nathanael de Pape werd geboren in Zeeland, al is zijn geboortjaar is onbekend. Hij had zich van schrijnwerker tot schoolmeester opgewerkt, en richtte zich op een carrière als predikant. In 1651 duikt zijn naam op in Amsterdam als hij voor de classis aldaar moet verschijnen. De Pape had zijn studies in Utrecht voltooid en wilde goedkeuring om aan een academie theologie te mogen studeren.⁹ De gedane inlichtingen over hem waren positief en dus kreeg hij groen licht. Lang duurde dit niet. Al een maand later bereikte de classis het gerucht dat De Pape predicaties en collectes hield bij mensen thuis – waarbij de bestemming van de opbrengst van die collecties ook nog eens onbekend was. De Pape werd in september van dat jaar ontboden bij de vergadering van de Amsterdamse kerkenraad waar hij verklaarde dat hij slechts preken bij mensen thuis had geoefend en dat de opbrengst van de collecte bestemd was voor zijn dochter uit Zeeland en voor andere armlastigen. Hij beloofde beterschap en hiermee leek alles achter de rug. De Pape verscheen echter niet bij de classis zoals hem was opgedragen. In plaats daarvan stuurde hij een beledigende brief. Opnieuw moest hij op het matje komen. De Pape verontschuldigde zich wederom en hij kwam er dit keer vanaf met een ernstige vermaning.¹⁰ Al snel was de naam van De Pape berucht. Zo schreef predikant Johannes van Sanen op 3 februari

1653 aan de hoogleraar theologie in Utrecht, Gisbertus Voetius, een brief namens de classis 'in zake het toelaten aan de universiteit van niet voor de studie voldoende voorbereide studenten'.¹¹ De brief handelde over een theologiestudent die van de Amsterdamse kerkenraad geen toestemming kreeg om te mogen prediken. Men wees erop dat er al teveel leken waren die zich stortten op diverse studies en ook wilden prediken.¹² Mocht de eerdergenoemde theologiestudent hebben aangetoond dat hij behoorlijke tijd had gestudeerd, dan zou de Amsterdamse kerkenraad het voorstel opnieuw in overweging nemen, want:

Tot dese voorsichticheyt bewecht ons 't exempel van Nathanael de Pape, die niettenstaende hy belooft heeft een behoorlycke tyt te studeren ende hem onder ons te laten examineren, onse classis schandelyck heeft bedrogen ende heeft hem elders laten examineren ende nu staet, so wy verstaen, om tot den kerckendienst gevordert te worden niettenstaende wy hem op dese conditien in sijnodo beraemt hebben toegelaten om tot studien te gaen.¹³

De Pape diende als voorbeeld van hoe het niet moest. Hoe men over De Pape dacht, blijkt verderop: '(...) in t' toelaten van sodanige personen voorsichticheyt sullen gebruycken, ten eynde de kercken met sucke half gebackene studenten ende ongeletterde personen niet vervult en worden tot grote ondienst van de kercken (...)'.¹⁴

De Pape schreef in zijn werk *Den Hemelschen Tuchtelingh* uit 1659, dat hij zeer godsvruchtige ouders had, maar zelf middenin de wereld leefde.¹⁵ Een zware ziekte veranderde dit. Hij voelde zich schuldig tegenover God en besloot om theologie te gaan studeren. Zijn familie werkte hem tegen, maar een predikant besloot hem te helpen en uiteindelijk kreeg hij ook van anderen (financiële) steun.¹⁶ Voorafgaande aan zijn studie was De Pape schoolmeester geweest.¹⁷ Naar eigen zeggen had hij: 'meer als duysend Kinderen onder mijn discipline hebbe gehad.'¹⁸ In archiefstukken uit 1651 wordt hij genoemd als een 'gewesen voorleser en stadsschoolmeester tot grave'.¹⁹ Voor deze periode in Grave werkte De Pape als schoolmeester in Amersfoort in de periode 1646-1649.²⁰ De Pape voltooide zijn opleiding theologie al na twee jaar en werd in 1653 beroepen te Rumpt en Gellicum (classis Bommel). Een lastige locatie aangezien het merendeel van de bevolking hier katholiek was. In de zomer van 1656 werd De Pape predikant in de nabijgelegen gemeente Dalem. Aanhoudende bemoeienis met zijn vorige gemeente en ruzie met de katholieke heer van Dalem maakten zijn nieuwe ambtsperiode niet makkelijk. Hij zette zich in voor de opbouw van

het kerkgebouw, maar werd er tevens van beschuldigd het collectegeld te hebben gebruikt voor zijn eigen huis. In zijn *Apologie* (1660) waarin hij de geruchten wilde ontzenuwen (en die hij zonder goedkeuring liet drukken), beschreef hij de heerlijkheid van Dalem 'als een verzameling kroegen, dansscholen en bordelen' en kregen ook de classis en zijn collega's de wind van voren.²¹ In september 1660 werd De Pape op het matje geroepen. De zaak werd uitgesteld onder voorwaarde dat De Pape het werk niet meer zou verspreiden en zou proberen om de al reeds verspreide exemplaren terug te nemen. Op 14 november werd echter verklaard dat er nog exemplaren te koop waren in het nabijgelegen Gorinchem.²²

Zoals een zware ziekte hem tot de opleiding tot predikant aanzette, zo bracht een latere zware ziekte hem tot een tweede bekering met het besef dat hij weliswaar predikant was geworden, maar het ambt niet naar behoren had vervuld. Het zag er niet naar uit dat De Pape het lang vol zou houden in Dalem. De predikant was al regelmatig in Zeeland om daar te preken en van zijn Zeeuwse collega's kreeg hij de uitnodiging om naar Indië te vertrekken, na een korte periode in Londen te hebben gepreekt in de Nederduitse gemeente aldaar.²³

Batavia

Op 23 april 1662 vertrok vanuit Wielingen het schip *De Oranje*, met haar 170 voet één van de grootste retourschepen van haar tijd.²⁴ Aan boord was de predikant Nathanael de Pape met zijn gezin. Op 3 oktober 1662 kwam het schip na een lastige overtocht aan bij Kaap de Goede Hoop. 'Den 3:en d:o alhier g'arriveert, het schip genamet Orangje, daer een predikant op is, genaemt dom:e Nathaniel de Paep, van wegen de kamer van Zeelant'.²⁵ Hier, in de Nederduitse Gereformeerde Kerk van Kaap de Goede Hoop, hield De Pape op zaterdag 7 en op zondag 8 oktober een preek. In de namiddag van die zondag doopte hij ook vier kinderen (waaronder twee onechte kinderen van slavinnen).²⁶

Vijf maanden later (30 maart 1663) kwam De Pape in Batavia aan.²⁷ Al snel na aankomst werd besloten dat De Pape met de oorlogsvloot van Balthasar Bort naar China zou varen.²⁸ Hij had zich hier zelf vrijwillig voor aangemeld.²⁹ Zijn vrouw en familie bleven in Batavia achter.³⁰ Balthasar Bort (1626-1684) voer als commandeur in 1662 voor het eerst (van wat in totaal drie reizen zouden worden) met een vloot van twaalf schepen naar China met als doel de verovering van Macao en Chinese handelsbetrekkingen te bewerkstelligen. De Pape voer op de tweede en derde reis als predikant

mee met de vloot. In april 1664 kwam Bort terug van zijn tweede reis, maar keerde alweer in juli 1664 richting China voor een derde tocht.³¹ Eind september bezette hij een fort in Keelung (tegenwoordig in Noord-Taiwan) en voer vervolgens door naar China.³² Mei 1665 voer de vloot van Bort, met predikant De Pape aan boord, weer terug naar Batavia. De rol van De Pape was 'Om de vroomen t'onderrichten, Om de boose t'ondergaen, En soo goe en quaê te stichten, In de Godt-vergeeten paên'³³, aldus de dichter Matthijs Cramer die samen met De Pape aan boord was en *Borts Voyagie naer de Kuste van China en Formosa* (1670) publiceerde – een aaneenschakeling van lofdichten over de tocht en Balthasar Bort zelf.³⁴ Cramer en De Pape hebben elkaar tijdens deze tocht ontmoet en raakten bevriend.

Matthijs Cramer publiceerde in 1670 *D'Indiaense tyfferboom: uyt-tijfferende verscheyden heylsame, nuttige en ziel bedenkende rymen*.³⁵ Dit werk is een verzameling stichtelijke gedichten waarin wordt ingegaan op het wangedrag, hoererij, dronkenschappen en andere ondeugden in Indië.³⁶ Het werk past in de rij van werken die in de jaren zeventig van de zeventiende eeuw verschenen in de Republiek, en waarin de mentaliteit en het (wan)gedrag van Nederlanders in Indië aan de kaak wordt gesteld.³⁷ Voor de *D'Indiaense tyfferboom* schreef De Pape een lofdicht. De Pape signeerde het werk als 'Nathanael de Pape, Eccles-pastor in India, tot Nagenapatanam'.³⁸ Het lofdicht voor de *D'Indiaense tyfferboom* begint met: 'Wanneer een Roodhonds' kracht, seer quellent had gebeeten, Aen 't geuse Papen-vleesch, vergingh de lust tot eeten, (...)'; De Pape leed tijdens de tocht aan rode hond.³⁹

Choromandel

Van 1665 tot 1672 was De Pape, zoals hij al in het lofdicht aangaf, predikant in Negapatnam (Choromandel). Hier had De Pape 'bethoont een zonderlinge lust te hebben om het geloove in Christo aldaer voort te planten'.⁴⁰ De Pape 'had the honour of being [one of] the first Protestants who made any efforts for the evangelization of India',⁴¹ hoewel 'not successfully'.⁴² Zijn dochter Elisabeth heeft de twijfelachtige eer om de eerste Nederlandse vrouw te zijn die begraven werd in Negapatnam.⁴³ Ze stierf op twintigjarige leeftijd op 17 april 1670 en ligt begraven op de Nederlandse begraafplaats in Karikop.

Als predikant wordt De Pape in twee gedrukte overzichtswerken uit de zeventiende eeuw genoemd. Het is niet toevallig dat deze boeken handelen over Choromandel waar hij predikant was. Als eerste is er de *Naauwkeurige beschryvinge van Malabar en Choromandel* van Philippus Baldaeus (1632-1672) uit 1672. Twintig jaar later verscheen de *Op- en ondergang van*

Cormandel van Daniël Havart (1650-1718) uit 1693. En in de achttiende eeuw (1726) verscheen in twee delen de *Keurlyke beschryving van Choromandel*, geschreven door François Valentyn (1666-1727).

Philippus Baldaeus was een predikant die jarenlang in Indië werkte. Zijn *Naauwkeurige beschryvinge* is een beschrijving van het leven en werk aldaar. In dit werk is hij uiterst positief over De Pape. Hij meldde dat De Pape in Negapatnam (Choromandel) de opvolger is van dominee Johannes Kruyf en noemt De Pape een

(...) man van onverdrietige arbeyt, die in korten tijd de Portugesche tale aangeleert heeft, ende al heel verre in de kennisse van de Malabaarsche tale is gekomen, doende veel naarstigheydt buyten de stadts muuren in de dorpen, om het christendom te planten, waar in hem getrouwelijk de handt geboden heeft den E. Heer Cornelis Speelman,⁴⁴ doenmaals Gouverneur op de kuste van Choromandel (...).⁴⁵

De Pape deed erg zijn best in Indië en leerde het Portugees en het Malabaars. Dit wordt ook bevestigd door de extracten van de Synode van Zuid-Holland die jaarlijks tevens de situatie in Indië bespraken op basis van de ontvangen informatie van de kerkenraad in Batavia. Begin 1667 werd er over De Pape geschreven dat hij de predikant was in Negapatnam aan de kust van Cormandel 'dewelke den dienst aldaar in 't Nederlandsen en Portugeesch waernam, en was ook besigh met het leeren van de Malabaarsche taele'.⁴⁶ In december verstuurde men vanuit Batavia weer een rapportage waarin staat dat De Pape nog steeds met grote vlijt het Malabaars aan het leren is.⁴⁷ Het leren van de vreemde taal door predikanten om het geloof te verspreiden onder de lokale bevolking was al een oud gegeven. Al tijdens de eerste *Indische Kerkelijke Vergadering* in 1620 werd de wens uitgesproken dat predikanten het Portugees, Chinees en Javaans zouden moeten leren, om preken in deze talen te kunnen houden en al een jaar later werd het voorstel geopperd om tijdens de opleiding theologie in Leiden de predikanten Maleis te leren. Diverse predikanten waren ook actief bezig met het vertalen van werken naar het Portugees en Maleis.⁴⁸

Na zijn periode in Negapatnam was De Pape acht jaar lang (van 1672 tot 1680) predikant in Paleacatte (Choromandel), zo'n 350 kilometer noordelijker in India.⁴⁹ François Valentyn gaf in zijn *Keurlyke beschryving van Choromandel* (1726) een lijst van de werkzame predikanten in Paleacatte en Negapatnam, met een korte beschrijving. Valentyn baseerde zich op de beschrijving van Baldaeus en praatte diens lovende woorden na. Iets wat de biografen van De Pape in de negentiende- en twintigste eeuw ook

doen. Men zag blijkbaar de kritische woorden van Daniël Havart in *Op- en ondergang van Cormandel* (1693) over het hoofd. Na 1680 ging het erg slecht met De Pape, en niet alleen lichamelijk.

Terug in Batavia

In november van 1679, na veertien jaar India werd een collega-predikant naar Paleacatte gestuurd om De Pape te vervangen en om hem vanwege 'sijn lammigheid met den eersten staat na Batavia over te komen'.⁵⁰ De Pape kwam op 23 mei 1680 in de avond in Batavia aan.⁵¹ In Batavia wist men echter niet goed wat men met de zieke De Pape aan moest. Hij was wegens zijn ziekte van de kust van Choromandel naar Batavia gekomen, maar sinds die tijd zonder beroep. Wel predikte hij zondags op de rede en veeltijds in de Portugese gemeente in het Portugees om zijn Portugese collega Joam Ferreira d'Almeida (c. 1628-1691) bij te staan.⁵² In deze jaren werd De Pape bestempeld als 'oud en swack'.⁵³

Vanaf het moment dat De Pape Choromandel had verlaten ging het bergafwaarts. Hij was ziek, preekte her en der zonder vastigheid, en was oud en verzwakt. Als oplossing werd besloten om De Pape naar Sumatra te zenden. Men stuurde af en toe een predikant naar de West-kust (Sumatra) om de Heilige Sacramenten (doop en avondmaal) te bedienen. Men had daar geen vaste predikant en in mei 1683 vertrok De Pape.⁵⁴ Hier ging het helemaal mis. Nog voor het einde van het jaar was hij onverwacht weer terug in Batavia. Wat er zich precies heeft afgespeeld was lang onduidelijk.

Daniël Havart besteedde in 1693 meer dan een paginalange tekst aan De Pape en schreef onder meer:

(...) aldaar [Sumatra, RJ] maakte hy het zo slegt als eyeren die uytlopen, bedrijvende dingen, die geen leek, ik late staan een predikant passen, en die wy met de mantel der bescheydentheyd zullen toedekken, schoon datze aan de meeste, die op Batavia geweest zijn, ten vollen zijn bekend.⁵⁵

De Acta van de Zuid-Hollandse Synode scheppen meer duidelijkheid. De Pape:

heeft op Batavia wedergekeert sijnde, wegens zyne verrichtinge nogh aan de regeringhe, nogh aan de kerckenraad vergenoegen kunnen geven. En wel om dese redenen, dat Zijn E. eenen Martinus Maars, geweest sijnde predikant in Noord-Hollant, ende om hoererij gedepoortert, en nu in qualiteyt

als sergiant uyt het vaderland overgekoomen en daarna vertrocken na Sumatraes Westkust, in zijn rapport intituleert litmaat, kranckbesoecker en ouderlingh van Sumatraes Westkust, niettegenstaande D. De Pape van de kerckenraad van Batavia aangaande dese Maers is gewaarschout, ende dat zij swaarigheyd gemaackt hadden om wettige redenen hem voor een litmaat te erkennen ende aan te neemen; insonderheyd, omdat hij sigh niet al te getrouw en soude hebben gedraagen in het overleveren van een considerabele somme gouts, welke hem van een stervende was ter hand gestelt, om aan zijn vrienden op Batavia te bestellen, ten eynde hetselve moght koomen in handen van des overleden moeder in het vaderland, zijnde een arme, oude en blinde predikants-weduwe. Waarover hij dan van de kerckenraad van Batavia hertelijk was bestraft ende vermaant, om over zijn begane misdaad berouw en leetwesen te toonen, en 't geen achter de hand gehouden hadde aan de vrunden des overledene uyt te keeren; hebbende ten laatste geresolveert, dat de voornoemde D. De Pape sigh van alle predickans-bedieninge, – hoedanigh die ook souden mogen sijn – sal hebben te onthouden, totdat hij sigh ten vollen van die misdaad sal hebben gesuyvert. Welcke resolutie door de hooge regeeriugh was geaprobeert.⁵⁶

Wat er zich precies heeft afgespeeld blijft schimmig. De Pape zou goud hebben aangenomen of ontvreemd hebben van de opperkoopman Arent Silvius die midden 1683 overleed.⁵⁷ Een dergelijke beschuldiging valt ook te lezen in de Generale Missiven van de VOC (februari 1684):

Den ouden d.^e Nathaniel de Pape, die het op zijn jongste voyagie nae Sumatras Westcust omtrent het aldaar vallende gout soo sleght heeft laten leggen, dat hem door den kerckenraad op onse approbatie den predikdienst is opgeseght.⁵⁸

Amper een half jaar later, op 3 maart 1684 werd volgens de dagregisters een request behandeld van 'vanden predicant Nathaniel depape over eenigh gout den boedel van Arent Silvius op Poulo aangenomen'.⁵⁹ Na het overlijden van Silvius was gebleken dat De Pape hem nog geld schuldig was.⁶⁰ De Pape probeerde onder de schuldeisers uit te komen door het een gift van de overledene te noemen. Op 26 oktober 1685 werd genoteerd dat 'Den predikant Nathanaal de Pape zijn gagie weder te laten cours nemen'.

Den Predikant Nathanaal de Pape, als nu in rade verthoont hebbende een totale quitantie vanden curateur ad lites Joannes Cops, wegens 't geene hij aanden boedel vanden Oppercoopman Arent Zilvius Zal: schuldig

was; soo is verstaen zijne gagie, zoodanige hij die voor zijn Suspens heeft genomen, weder van heden af te laten cours nemen.⁶¹

In november 1684 werd aan de Synode gerapporteerd: 'D. Nathaniel de Pape kan tot geen bekentnisse van sijn schuld en voldoende gebracht worden'.⁶² Maar een jaar later was de situatie veranderd: 'D. Nathaniel de Pape was na betonige van sijn berouw van sijn censuet van de hooge regeeringe en kerckenraad ontslagen'.⁶³ Havart stelde dat De Pape zijn straf ontliiep vanwege zijn leeftijd. Wel verbood men hem om nog te prediken en werd zijn gage ingetrokken. Omdat hij te oud en te arm was, gaf men hem wel een jaarlijks pensioen: 'om zoberlijk te kunnen leven, en niet van honger te vergaan, tot dat hy den 26. juny anno 1688, afgegaan als gras op het veld, gestorven is (...)'.⁶⁴ In de kantlijn van paragraaf voegde Havart nog toe: 'Zijn rampsalig eynde'. Het enige dat De Pape in zijn manuscript over deze periode in Sumatra meldde was het volgende:

Door middel van onse scheepvaart bevordert Christus met eenen sijne eigen interest. Dat hij daer door noch almeer en meer is en wort alles ende in allen. In alle landen: koude, heete, gesonde, ongesonde bij de elephanten, leeuwen, tijgers. Daer men peerlen vischt, diamanten graest, daer die brandende sulperachtige, minerale, mercuriale schrickelike geberchten, valschen afgronden sijn, ende het gout. Hoe kan ick 't verbergen? Dat ick daer Christi woort hebbe gepredickt ende de h. sacramenten hebbe bedient. Inden jare 1683. Ick swijge van de specerie bergen en landen daer ick selve nooyt geweest en ben.⁶⁵

Ook Havart gaat in op de positieve beschrijving van Baldaeus. Maar:

Wy echter, die ons werk niet willen maken, om de E. Heer Baldaeus te berispen, te bekibbelen, of in de alderminste tegen te spreken (om dat De Pape in dien tijd zo konde geweest, en zedert geweldig veranderd zijn) zouden met waarheyd, alzo wy hem byzonder wel-gekend hebben, staaltjes van zijn prediken, en leven kunnen bybrengen (...)'.⁶⁶

Havart gaat echter verder:

(...) maar terwijl wy niet genegen sijn aan het heylighdom te pissen, en den Odium Theologicum op onze hals te halen, indien wy dezen De Pape, als een Judas onder de Apostelen naar het leven afschilderen, zo zullen we hem in zijn graf laten rusten (...) Sapienti sat dictum (...)'.⁶⁷

Door te zeggen dat hij dit niet mag opschrijven, schildert Havart een duidelijker beeld van De Pape.⁶⁸ Havart was verder bijzonder goed ingelicht over het leven van De Pape. Hij schrijft namelijk: 'De Pape (...) eertijds geweest zijnde, een timmerman of schrijnwerker zijnes ambachts, die in zijn oude dagen de Latijnsche tale leerde, zich tot de studie begaf en predikant werd (...).'⁶⁹

Terug in Batavia – zwak, vermoeid, zeer oud en aan het einde van zijn leven – schrijft De Pape in 1686 in Batavia het manuscript *D'Eere en heerlickheit Christi in allen*. In de voorrede aan de lezer schreef hij:

Icken kan den aendachtigen leser niet verbergen wat mij bewogen heeft om dit wercktie tsamen te brengen: insoo een tijt, dat ick niet alleen out en afgeleeft ben; maer oock met sware accidenten en menichvuldige swackheden omvangen.

(...)

Godt die de dooden levendich maakt, heeft mij gesterckt door den levendig makenden geest, dat ick noch dit wercktie (soo als 'thier leyt) tot soo verre hebben gebracht. Eensdeels, om het goede te soecken voor de Eerb. broederen kercke en dienaren in 't vaderlandt, en specialick de Eerb. Classe van Walcheren mijn principale. Andersdeels, om mede het goede te soecken voor de kercke godts alhier in Nederlandts India, welcke dat repatrieren en rapporteren seer tegen gaet. Seer beswaerlick en pijnelick heb ick dit geschreven, geen wonder dat het soo ongepolijst sonder bloemkens te voor schijn komt. Ick heb dan wat gestelt, en oock wat over willen laten voor schranderen hersenen, om van dese sake godts op het beste nae waarheyt te tracteren.⁷⁰

In de paragraaf 'Den auteur van dit wercktie seer out en swack' schreef De Pape:

Na de maelick van mijn gemoet seer bewogen en overtuicht vindt, omde eere en heerlickheit onses lieven salichmakers aldus aen te wijzen maer mijn lichaem soo door ouderdom als door menichvuldige swackheden seer onbequaem was hebbe ick godt in de h. name sijns soons seer gebeden om noch wat meerder lichamelicke krachten, die de heeren mij oock genadiglick heeft verleent: soo verre, dat ick dit wercktie als met stervende leden hebbe voleindicht, soo als 't hier leyt. Daer ick nu de godliche majesteijt voor dancke. Niet twijfelende of het sal al mede sijn gebrueck ter eeren godts en stichtinge sijnder gemeente ter bestender tijt erlangen.⁷¹

De Pape droeg het werk op aan Johannes Camphuys,⁷² de Gouverneur-Generaal van de VOC en schreef ook enkele fragmenten over de VOC, zoals dat God de voorouders van de Nederlanders zag zoals Hij het volk Israël in Egypte ook had gezien. Zoals het volk Israël door de woestijn zwierf, zo zwierven de gereformeerden over de wereld. Spanje werd vergeleken met Egypte en omdat God zich bekommerde om de onderdrukten, zegende hij nu de VOC.⁷³ Ook het zendingswerk werd door De Pape beschreven:

Dat onse Staet soo politice als kerckelicke in Nederlandts Oost India een importante sake Godts is. Daer Christus sich niet weinich aen sal laten gelegen sijn, Ende dat het hart soude vallen de versenen te slaen tegen sodanige prickelen. Of hier noch yets in 't wereldlicke regiment onbreeckt laten wij de wijse en staetkundige machten van Godt over ons gestelt bevolen. Wij willen blijven bij onse beroeping om ons allen te bemoyen met het geestelicke en verder niet.⁷⁴

Opvallend zijn zijn opmerkingen over de tolerantie en geloofsvrijheid:

Maer wij moeten niet afkeerich sijn van die soo wat paperie schijnen te grensen. Want wij sijn in dese Oostindische werelt als in een openbare ze daer des E. Comp. werck moet uitgevoerd werden als met gesang, niet met geschop of krablevuisten. Wij hebben vanouts vrijheijt der conscientite begeert, wij moeten dan sulx nu een ander niet misgunnen. Den noot vereischt in dat groot werck alsins eendracht.⁷⁵

De VOC had een anti-katholieke houding, maar deze werd niet overal consistent doorgevoerd. Niemeijer stelt dan ook: 'vele activiteiten zijn dan ook niet als 'zending' te begrijpen maar als een op initiatief van de nieuwe koloniale macht in gang gezette "overzeese Reformatie".⁷⁶ Zo was er in 1664 aan priesters toestemming gegeven om erediensten te houden in de voorsteden van Negapatnam, omdat de VOC hier toch weinig gezag had. Overigens werd dit besloten in dezelfde vergadering waarin werd vastgelegd dat De Pape naar Negapatnam zou worden gezonden.⁷⁷

Was het wangedrag van De Pape een uitzondering? Peters stelde dat van de twaalf predikanten die Havart behandeld, er vijf onder de ernstige probleemgevallen gerekend kunnen worden.⁷⁸ De predikanten die het geloof zouden moeten verspreiden, zaaiden voornamelijk onderlinge twist en gaven zich over aan drank. De Jezuïeten wonden veel meer zielen.⁷⁹ Ook een opvolger van De Pape in Negapatnam, Johannes Ruiterus (van 1683-1685), maakt overal ruzie. De hoge verwachtingen, de onderlinge spanningen, het

vreemde klimaat en voedsel en de geïsoleerde omgeving, leidden vaak tot wrijvingen en oplopende spanningen in de gemeenschappen.⁸⁰

Nathanael de Pape wist wat hij verkeerd had gedaan. Toch had hij het van een goddeloos en bandeloos bestaan geschopt tot predikant en had hij veel goeds gedaan, terwijl hij werd tegengewerkt door gemeenteleden, kerkbesturen en plaatselijke machthebbers. Immer terugkerende ziektes zag hij als een teken van God en dat maakte hem alleen maar sterker om door te gaan en een nieuwe weg in te slaan.

In december 1688 stuurde de kerkenraad in Batavia een brief naar de classis van Amsterdam met het verzoek:

versoecken dat, nademael de classis van Walcheren haer had bekent gemaect, dat D. Nath. De Pape van haer versoght, dat se geliefden te bevorderen, dat door toedoen van de heeren bewindhebbers mocht werden gedrukt seecker vraagboeckje over 't Nieuwe Testament in 't Portugeesch en Nederduytsch van hem gemaect, dese vergaderinge 't drucken van 't selve geliefden te stremmen, nademael om verscheyde redenen, en wel bysonderlick 't 't ergerlick leven van den auteur, die noyt in syn dienst herstelt is, 't selve tractaet van geen vrucht sou wesen.⁸¹

Ook na de dood van De Pape wilde men publicatie van zijn werk verhinderen.

Noten

1. Zoals Baggerman en Dekker typeerden naar Jacques Presser: een egodocument 'waarin een ego zich opzettelijk of onopzettelijk onthult – of verbergt'. Baggerman & Dekker 2004, p. 8.
2. Niemeijer 1996, p. 123.
3. D'eere en heerlickheyt Christi in allen, aengewesen door Nathanaël de Pape bedienaer des Godtlicken woorts in Nederlands Oostindia. / Waerdoor den heyligen geest de werelt overtuicht dat den Staet der E. Compagnie en Kercke, in 't selve India, een importante sake Godts is. / Seer troostelick en wonderlick voor alle liefhebbers om te lesen. Pape, de N. (1686), *D'eere en heerlickheyt Christi in allen*. Ongepubliceerd manuscript. Stadsarchief Amsterdam, Toegangsnummer 379, inventarisnummer 196. Het handschrift staat kort beschreven in Niemeijer 1996. Op de perkamenten band staat in een andere, latere hand (op het achterplat en op de kop) geschreven: 'Onderwijs boekjes in het Portugeesch of andere talen'.
4. Op 't Hof 1999, p. 150.

5. Niemeijer 1996, p. 123. Predikanten dienden in de zeventiende eeuw toestemming te vragen voor publicatie.
6. Pauwe was de waterfiscaal en aangesteld als censor voor de drukpers van de VOC ter voorkoming van het drukken van 'onbehoorlijcke wercken'. Dagregister 1680, p. 381; Barend-van Haeften, p. 139.
7. Lohanda & Niemeijer 2013, 2492, fol. 1265.
8. Op 't Hof 1999, p. 150.
9. *Album studiosorum Academiae rheno-traiectinae*, p. 29.
10. Cramer 1932, p. 516-517.
11. Cramer 1932, p. 360.
12. Zo streefden veel ziekentroosters ook een carrière als predikant na. Hoewel het door de kerkenraden in de zeventiende eeuw actief werd ontmoedigd om ziekentroosters als predikant te beroepen, gebeurde dit in de zestiende eeuw bij gebrek aan dominees nog wel. De Niet 2006, p. 247.
13. Cramer 1932, p. 361.
14. Cramer 1932, p. 362.
15. Simon Simonides (1629-1675), schreef een lofdicht voor dit werk.
16. Op 't Hof 1999, p. 153.
17. Op 't Hof 1999, p. 145.
18. De Pape 1659, p. 185; Op 't Hof 1999, voetnoot 65 en p. 145.
19. Cramer 1932, p. 516.
20. De Booy 1980, p. 263.
21. Op 't Hof 1999, p. 145-149. Op 't Hof 2007, 146.
22. Op 't Hof 1999, p. 148-149.
23. In een brief van februari 1662 wordt gesproken over De Pape als mogelijke predikant in Londen, na het overlijden van de predikant Apollonij en het ziekbed van diens opvolger Maxwel. Onenigheid tussen Sandwich, Londen en Zeeland zorgde ervoor dat dit niet doorging. Hessels 1897, p. 2465-2466.
24. VOCsite en DAS 0972.9.
25. Upham z.j., p. 39. In het journaal van Kaap de Goede Hoop van 1662 valt te lezen dat de Oranje arriveerde op 3 oktober, maar dat de tocht niet veel langer had moeten duren: 39 doden en bijna elke lid van de bemanning was te ziek om te werken en de kapitein lag al drie weken ziek op bed. Het schip was in kalm vaar voorbij de Kaap gevaren en moest gered worden door een ander schip vanuit de Kaap. Van De Pape, zijn vrouw en drie kinderen werd vermeld dat ze als weinigen in redelijke gezondheid waren. Leibbrandt 1901 p. 19-20; Leibbrandt 1900, p. 1-3, 11.
26. eGGSa. 'Den 7:en en d:o heeft dom:e De Paep wederom een predikatie gedaen, en de het h: avontmael des Heeren uijtgedeelt, waer van eenighe van d:o schip Oranje ende neffens ons hebben gecomuniceert, dat als doen op de rheede lag'. Upham z.j., p. 39. Het schip *De Oranje* vertrok twee weken later, op 16 oktober. Zonder de dochter van De Pape. Lydia zou enkele dagen later in ondertrouw gaan met Hendrick Lacus van Wezel, een boekhouder en secretaris bij het Fort. De passagiersgegevens staven dit ook en laten

- zien dat er bij vertrek uit de Kaap één passagier was achtergebleven. Hoe het stel elkaar heeft ontmoet is onbekend. Maar op 19 oktober gaan de twee in ondertrouw en tien dagen later, op 29 oktober, trouwen ze. DAS 0972.9.; Upham z.j., p. 39; Spoelstra 1906-1936, Deel I p. 25; Deel III p. 162.
27. Aldus DAS. Dat andere bronnen melden dat De Pape op 26 april 1663 in Batavia aankwam, is vermoedelijk gebaseerd op gegevens van De Jongh 1750. DAS 0968.1.
 28. 11 juni 1663.
 29. Dagh-register 1663, p. 234.
 30. Zijn vrouw kreeg wel haar huishuur vergoed. Dagh-register 1663, p. 239.
 31. Schouten 1676, p. R2r. Short Title Catalogue, Netherlands-recordnummer (STCN): 843467053.
 32. In 1662 kwam er een einde aan de Nederlandse aanwezigheid in Formassa.
 33. Cramer 1670b, p. D1r (over de tocht van 1663).
 34. STCN: 852622678.
 35. STCN: 852324030.
 36. Barend-van Haeften 1994, p. 139-140.
 37. Van Gemert 1993, p. 18; Landwehr 1991, p. 707.
 38. Cramer 1670a, p. A3v.
 39. Cramer 1670a, p. A3v.
 40. Dagh-register 1665, p. 185.
 41. Brown 1854, p. 30.
 42. Pierson 1890, p. 265.
 43. Peters 2002, p. 177-178.
 44. Speelman was van 1663 tot 1665 aangesteld als gouverneur en directeur van Choromandel. Hij volgde in 1681 Rijcklof van Goens op als Gouverneur-Generaal van de VOC. Na zijn dood in 1684 werd hij door Johannes Camp-huys opgevolgd. De Pape draagt zijn *D'eere* op aan Camphuys.
 45. Baldaeus 1672, p. 155.
 46. Knuttel 1912, p. 505 (20 januari 1667).
 47. 'grootte vlijt, om de Malabaersche tael te leeren'. Knuttel 1912, p. 507 (19 december 1667). Zie verder, zonder belangrijke mededelingen: Knuttel 1912, p. 464, 547; Knuttel 1915, p. 35.
 48. Buddingh 1857, p. 5-15.
 49. Knuttel 1912, p. 166 (31 januari 1674), 214 (7 januari 1675), 257 (1678). 'De Kust wierd bediend door D. De Paape'. Valentyn 1726, p. 118.
 50. Knuttel 1912, p. 413 (22/29 november 1679).
 51. Dagh-register 1680, p. 280, 381.
 52. Knuttel 1912, p. 454 (7 februari 1681). In het Amsterdamse stadsarchief bevindt zich ook een handschrift *Differencia da Christandade de Portugese* vertaling door Ferreira (te Malakka) uit 1650. Stadsarchief Amsterdam, Toegangsnummer 379, inventarisnummer 194. De Bie & Loosjes 1919-1931, p. 46-48.

53. Knuttel 1912, p. 496 (23 november 1681). 'D. Nathaniel de Pape, oud en swack, nam echter noch den dienst op Bataviaes rede waer, werdende door aenwesende buiten-predicanten in den dienst verlicht. Onderwijle oock D. Johannes Ferreira in de Portugeesche gemeynte oock behulpzaam synde'.
54. Volgens Van Troostenburg de Bruyn maakten in de periode 1679-1791 slechts 21 predikanten deze dienstreis. Van Troostenburg de Bruyn 1884, p. 51.
55. Havart 1693, p. 31.
56. Knuttel 1912, p. 528-529 (25 december 1683).
57. Op 12 september 1683 werd genoteerd dat het schip Ternaten van de westkust van Sumatra met aan boord de predikant Nathanaël de Pape was teruggekeerd. Het was ook met dit schip dat men in Batavia via een brief van Joan van Leene leerde dat Silvius was overleden. Sept. 12, 1683, 'Den opercoopman overleden'. Lohanda & Niemeijer 2013, 2495 fol. 879.
58. Generale missiven van gouverneurs-generaal en raden aan heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie. Deel 4, 1675-1685, GS 134 p. 677.
59. Lohanda & Niemeijer 2013, 2496, fol. 297.
60. Zie o.a.: Lohanda & Niemeijer 2013, 2498, fol. 140 (uit 1685).
61. Lohanda & Niemeijer 2013, 2499, fol. 855.
62. Knuttel 1916, p. 16 (30 november 1684).
63. Knuttel 1916, p. 49 (26 november 1685).
64. Havart 1693, p. 31-32.
65. De Pape 1686, p. 17.
66. Havart 1693, p. 32.
67. Havart 1693, p. 32.
68. Havart schrijft dat De Pape ook het grafschrift van de Gouverneur-Directeur van Cormandel; Jacques Caulier (1620-1679), heeft geschreven. Havart 1693, p. 124.
69. Havart 1693, p. 31. In de archieven vond ik een burgerrechtverlening uit Amersfoort, waarin De Pape in 1647 een verzoek indiende. Hierin staat tevens genoemd dat De Pape uit Zierikzee komt en werkzaam was als schrijnwerker. Zijn werk als schrijnwerker komt ook voor in combinatie met orgelbouwer Abraham Hasebeen. De Bruin 1982, p. 455.
70. De Pape 1686, Blad 4 en 5 (ongenummerd).
71. De Pape 1686, p. 46-47.
72. Gedateerd op 2 april 1686. Zie ook: De Pape 1686, p. 25.
73. Niemeijer 1996, p. 122 en De Pape 1686, p. 19-20.
74. De Pape 1686, p. 29. Verwijzende naar Math. 9:37-38.
75. Niemeijer 1996, p. 123 en De Pape 1686, p. 9.
76. Niemeijer 1996, p. 125.
77. Niemeijer 1996, p. 125.
78. Peters 2002, p. 58.
79. Peters 2002, p. 58.
80. Van Goor 1972, p. 209, 214.
81. Knuttel 1916, p. 177 (18 december 1688).